

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ BƏDİİ ƏDƏBİYYATIN YERİ

Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı Nağdəli Zamano-vun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının III cildində müəllif Ulu Öndərin nitqlərini müşayiət edən etik və estetik mətnləri nitqin təsir gücünü artıran vasitələr kimi tədqiq etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və müvəffəq olmuşdur. Müəllif haqlı olaraq etika və estetikani dialektik qanunların şamil olduğu elm sahələri kimi ayırmış, Heydər Əliyev nitqlərinin təsir gücünü artıran etik və estetik elementlərin rolunu şifahi, spontan söylənilən nitqlərdə aydınlaşdırma bilmişdir. Elmi redaktoru olduğum I və II cildə müəllif Heydər Əliyev nitqlərinin ekspressivliyini gücləndirən nitq ünsürləri (səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, proqnozlar, fəlsəfi fikirlər, poetik duyğular), üslublar (elmi, publisistik, məişət, dini), əsas və köməkçi nitq hissələri, frazeoloji birləşmələr, sinonimlər və s. üslubiyyat yaratmasını ciddiyyətlə araşdırmışdır.

Rəyçisi olduğum, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi şurasının qərarı ilə çap edilən monoqrafiyanın III hissəsinin I fəslində ümumetik kateqoriyalar (ədalət, cəsarət, dostluq və sədaqət) Azərbaycan dilinin imkanları hesabına maraqlı paralellərlə oxucuların diqqətinə çatdırılır. Belə ki “Cəsarət”lə bağlı aşağıdakı mətnin müəllif tərəfindən qiyməti buna bariz misaldır: “Qətiyyətlilik böyük natiqin çıxışlarında bir tərəfdən nitq elementidirsə, digər tərəfdən “cəsarət” etik anlayışı kimi səslənir: “Heç kim mənə devirə bilməz. Mən bunu xalqın qarşısında deyirəm. Mən xalqın iradəsini yerinə yetirirəm. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyini müdafiə edirəm, onun bütövlüyünü müdafiə edirəm. Bu yolda mən heç kəsə sındıra bilməz, çəkəndirə bilməz, heç kəs qorxuda bilməz”. “Heç kim”, “heç kəs” inkar əvəzlilikləri ilə əzmkarlıq və qətiyyət nümayiş etdirilir, “heç kəs...bilməz” ifadələrinin təkrarı isə bu qətiyyəti yadda qalan edir. “Cəsarət” etik kateqoriyası böyük natiqin dilində gah xalqdan tələb olunur, gah xalqa məxsus olduğu dilə gətirilir: “Mən Azərbaycanın gənclərinə müraciət edirəm. Azərbaycanın ağır anlarında gənclər həmişə özlərinin qəhrəmanlığını, cəsarətini göstərmişlər, bu gün də göstərməlidirlər”.

Əsərin II yarımfəslində müasir etikanın başlıca istiqamətlərindən sayılan dil etikasını, dini etika, təhsil etikasını, ekoloji etika, multikultural dəyərlər, tibbi etika fəsiləri də xüsusi maraq doğurur. Monoqrafiyada tibbi etikaya xüsusi yer ayrılması müəllifin ixtisasca həkim olmasından, Azərbaycan Tibb Universitetindəki pedaqoji fəaliyyətindən irəli gəlir. Ulu Öndərin səhiyyə ocaqlarında, tibb ictimaiyyəti qarşısında olan çıxışları bu gün də həkim-xəstə münasibətlərində baş verən etik konfliktlərin həlli yolunda mühüm vasitədir. Müəllif bütün bunları elmi-publisistik bir dildə araşdırma bilmişdir: “Heydər Əliyev nitqlərinin bir mühüm xüsusiyyəti odur ki, böyük natiq çıxışlarının bir qrup üçün yox, ölkə üçün ünvanladığını bildiyi üçün trubunadan maksimum yararlanmağa çalışır və buna da nail olur. Qohumlararası nikahın nə dərəcədə zərərli olduğunu başqa dinlərə mənsub olan xalqlar təmsalında müxtəlif formalarda xalqın şüuruna yönəldə bilir. 1999-cu ildə “Naxçıvanda akademik Zərifə Əliyeva adına poliklinikada”dakı nitqində biz bunun şahidi oluruq. Ruslarda, xristian dininə mənsub olanlarda “Bu adət yoxdur, qadağandır”, və “Dini adət-ənənələri yol vermir” fikirləri bir neçə yerdə nitqin gözəlliyini pozmadan müxtəlif formada təkrarlanır, ənənələrin əməli nəticələrini sanki bir görkəmli tibb mütəxəssisi kimi açıqlayır. Milyonlar auditoriyası üçün xəstəlikləri sadalayır, acı və ağır da olsa gələcək törəmələrdə bu xəstəliklərin üzə çıxacağını bircə-bircə açıqlayır: “Amma onu bilin ki, xristianlar-

da bu adət yoxdur, qadağandır. Məsələn, ruslarda bu adət yoxdur, qadağandır. Ona görə də onlarda bu problem yoxdur. Amma bu problemi onlar yaxşı bildirdilər. Mənim bu danışqlarımdan onlar başa düşürdülər ki, mən rus xalqı üçün maraqlanmıram. Çünki rus xalqında belə adət yoxdur. Orada qohum qohumla evlənməz. Onların dini, adət-ənənələri buna yol vermir. Kimsə evlənsə, ola bilər, bu, sadəcə hadisədir. Amma dini adət-ənənə buna yol vermir. Ancaq bizdə bu problem var idi və mən onların da fikirlərini öyrəndim. Sonra bildim ki, bir çox sahələrdə tədqiqatlar aparılıb. Bir çox xəstəliklərin, xüsusən, yenə də deyirəm, əqli xəstəliklərin, şüur xəstəliklərinin, göz xəstəliklərinin, başqa xəstəliklərin kökü qohumların nikah bağlamasından irəli gəlir. Yəni bundan onların özləri xəstələnir, amma onlardan törəmiş uşaqlar xəstələnir. Bəlkə öz övladı xəstələnir, amma nəvəsi xəstələnir, o biri törəməsi xəstələnir”.

Bütün bu müasir etikaları Nağdəli müəllim Heydər Əliyev dilində nitqin təsir gücünü artıran vasitələr kimi tədqim edə bilir. Monoqrafiyanın II fəslində Heydər Əliyevin nitqlərində ümumestetik dəyərlərin - gözəllik, faciəvilik, komiklik-, eləcə də incəsənət və onun müxtəlif növlərinin (bədi ədəbiyyat, rəssamlıq, musiqi, memarlıq, teatr, kino) nitq baxımından araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Estetik mətnlər Heydər Əliyevin ən çox elmi-məişət, publisistik-məişət üslublu nitqlərində araşdırma obyektinə olmuşdur. Müəllif, məsələn, Heydər Əliyevin teatr barəsində, xüsusən də, Azərbaycan teatrları ilə bağlı fikirlər və mülahizələrini aşağıdakı kimi yekunlaşdırır:

- “Xalqı isə həmişə mənəviyyat birləşdirmişdir. Çünki başqa əsaslara nisbətən mənəvi əsaslar daha güclüdür. Bunlar xalqa daim sənət və xüsusən incəsənət vasitəsilə aşılınmışdır” kimi fikirləri auditoriyalara ünvanlayır;

-Çıxışlarında incəsənətin milliliyindən danışan ümummilli lider xalqımızın qədim adət-ənənələrini yada salmaqla keçmişimizdən qopmamağa çağırır;

-Xalqın yaddaşında teatr xadimlərinin adlarının möhkəmlənməsində yeri gəldikcə antropomimik sıralanmalardan istifadə edir;

-Teatrla bağlı çıxışlar bütün üslubların çulğalaşdığı özünəməxsus Heydər Əliyev üslubunda həyata keçirilir, belə ki, əsərlərin ideya məzmununu açmağa yönələn məqamlar üçün terminologiyadan geniş istifadə olunmuş elmi üslub, teatrın işçi heyəti ilə olan görüşlərdə səmimiyyətə söykənən məişət üslubu, əsərlərdən alınan estetik zövqün açıqlanma anlarında bədii üslub, teatra dövlət qayğısı tələb olunan, məmurları səfərbər edən hallarda isə rəsmi üslubdan istifadə olunur;

Nağdəli müəllimin “Heydər Əliyevin nitqində bədii ədəbiyyat” fəslində onun bir daha monoqrafiya üzərində apardığı gərgin işdən xəbər verir. Müəllifin bu fəsilə

iqtibas etdiyi mənbələr monoqrafiyaya münasibətdə dərin məsuliyyətdən xəbər verir. Öncə ədəbiyyat haqqında fikirlərini ortaya qoyur: “Ədəbiyyatın incəsənətin aparıcı növü kimi əhəmiyyət kəsb etməsinin bir neçə səbəbi vardır. Birinci səbəb ondan ibarətdir ki, o, qərībā həssaslıqla əsrin nəbzini tuta və zamanın dəyişmələrinə çox tez öz münasibətini bildirə bilir. Yəni incəsənətin başqa növlərinə nisbətən ədəbiyyat gerçəkliyin ən mürəkkəb, əsaslı proseslərini, əsrin başlıca inkişaf meyillərini, ictimai həyatın bütün sahələrini, tarixi dəyişiklikləri, sarsıntıları, çevrilişləri, inqilabları bütün dolğunluğu, mürəkkəbliyi, ziddiyyətləri, harmoniyası ilə təsvir etmək iqtidarındadır”. Sonra öz fikirlərini ortaya qoyur, Ulu Öndərdən sitat gətirir: “Bu ədəbiyyatı yaradansa xalq və onun görkəmli övladlarıdır. Həmin övladların adlarını, xidmətlərini, əsərlərinin bədii, tarixi, etik, estetik və s. əhəmiyyətini antropomimik sıralanmalarla Heydər Əliyev xalqın yaddaşına həkk edir: “Biz Nizaminin, Xaqaninin, Nəsiminin, Füzulinin adlarını böyük ictimai hissi ilə çəkirik və onların əsərlərini oxuyaraq xalqımızın nə qədər dahi, müdrik və istedadlı xalq olduğunu bir daha dərk edirik. Eyni zamanda dünya, bəşər qarşısında bunlarla fəxr edirik, öyünürük. Öyünməyə də haqqımız var. Çünki bu böyük insanlar nəinki xalqımızı, bütün bəşəriyyəti, bəşər tarixini zənginləşdirən əsərlər yazmışlar”.

Müəllif Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyat xadimlərindən canlı nümunələr götürməklə əsərlərini oxunaqlı edərək oxucunun monoqrafik tədqiqatı asan bir dildə mənimsəməsinə kömək edir: “Xalq şairi Zəlimxan Yaqub “Ədəbiyyət dastanı” poema sinin “Şeirlərin sirdaşıydı, şairlərin qardaşı” hissəsində Ulu Öndərin şeirə, şairə münasibətini səlistcəsinə nəzmə çəkir:

Dedi söz Haqdan gələn, İlahinin sözüydü, Bizim üçün əziz olan bir dahinin sözüydü. O bildirdi hər söhbətin çeşidini, rəngini, Sözü üstə kökləmişdi səsinin ahəngini.

Ulu sözün seyrini düşündə, duyanda Ən uca zirvələrdə olduğunu görmüşəm. Onun öz tarixiydi şeirin min illik yaşı, Şeirlərin sirdaşıydı, şairlərin qardaşı!

Dil etikasını bədii ədəbiyyat arasındakı dialektik vəhdət aşağıda verilməlidir: “Ədəbiyyatımızı bilmək lazımdır. Ədəbiyyatını bilməyən adam dilini yaxşı bilməyəcəkdir. Ədəbiyyatı bilməyən adam yüksək mədəni səviyyəyə çatma bilməyəcəkdir. Bu dərslərə fikir vermək lazımdır. Xüsusən, o məktəblərdə ki, Azərbaycanda dərslər rus bölməsində keçir, buna fikir vermək lazımdır”.

Bədii ədəbiyyatın estetikadakı rolunu aydınlaşdırmaq məqsədi ilə Heydər Əliyevin bir sıra nitqləri araşdırılmışdır. Heydər Əliyev üçün estetik zövqün kasıb olduğu əsərlər yarımçıq sayılır. Estetik zövqün formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu birmənalı şəkildə böyükdür. Belə ki, bədii əsərlərin insanlara - ideya estetik təsir göstərməsi yeni bir şey deyil. Heydər Əliyevin təbircə estetika hissiyyatları haqqında elmdir. Elə bu “hissiyyatlar” Ulu Öndərin daim dilindədir: “Bu gün mənim keçirdiyim ən ülvi hissiyyatlar vətənimə, xalqıma, millətimə, vətəndaşlarımıza hədsiz minnətdarlığımıdır. Mən hədsiz dərəcədə minnətdaram ki, gördüyüm işlərə bu qədər yüksək qiymət verilib. Hədsiz minnətdaram ki, mənə yenidən etimad göstərilibdir və mən yenidən Azərbaycanın xalq tərəfindən, demokratik prinsiplər əsasında seçilmiş prezidentyəm.

Mən bununla fəxr edirəm, şərəf duyuram, Azərbaycan xalqına, vətəndaşlarına bir daha, bir daha minnətdarlığımı bildirirəm. Ona görə də qədəhləri müstəqil Azərbaycanın şərəfinə qaldırmağı rica edirəm. Azərbaycan xalqına hədsiz minnətdarlıq hissi ilə xalqımızın şərəfinə bədə qaldırmağı rica edirəm”.

Mən şairlərin, yazıçıların, ədəbiyyatçıların son illərdə keçirilən yubileylərini xatırlayıram. Bunlar elə ədəbiyyat, şeir, poeziya bayramıdır. Bu yubileylərdə hər bir sənətkarın yaradıcılığına qiymət verilir. Biz, məsələn, Qabilin əsərlərini oxumuşuq, lakin bu şeirləri bir daha yada salmaq çox əhəmiyyətlidir, həm də dinləyəndə o, insana zövq verir. “Elə” ədatı ilə yubileyləri sinonim cərgənin köməyi ilə ədəbiyyat, şeir, poeziya bayramı adlandırılır. Bu gün də ölkə başçısının sərəncamları ilə keçirilən yubileylər xalq tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

Azərbaycan şairi və dramaturqu, böyük ədib Hüseyn Cavidin məqbərəsinin təntənəli açılışı mərasimindəki nitqdə (Naxçıvan 29 oktyabr 1996-cı il) “üçün” qoşması ilə Heydər Əliyev ədəbiyyat əsərlərini “milli sərvət” hesab edir, dərslik kimi qiymətləndirir: “Hüseyn Cavid XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişaf etməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Hüseyn Cavid Azərbaycan xalqını, onun mədəniyyətini, ədəbiyyatını, elmini yüksəkələrə qaldıran böyük şəxsiyyətlərdən biridir. Hüseyn Cavidin yaratdığı əsərlər Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onlar bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabıdır”.

Nağdəli müəllim monoqrafiyanın bu hissəsində bir sənətsünas kimi incəsənət növləri arasında bədii ədəbiyyatın xüsusi rol oynamasını elmi dəlillərlə izah edə bilir. Bu barədə mövcud fikirləri diqqətə çatdırmaqla: “İncəsənətin digər növləri arasında ədəbiyyatın aparıcı rol oynamasının ikinci səbəbi ondan ibarətdir ki, incəsənətin bəzi növlərinin əsasında ədəbi əsərlər durur. Belə ki, teatr, kinematografiya, opera, operetta, mahnı və bir çox başqa sənət növləri öz mənbəyini ədəbiyyatdan götürür. Məlumdur ki, pyessiz teatr tamaşası, ssenarisiz kinofilmi, librettoz opera, operetta və balet, şeirsiz mahnı yarana bilməz. Deməli, bu incəsənət növlərinin və janrların inkişafı bədii ədəbiyyatın inkişafından asılıdır.

Deməli, gerçəkliyi hərtərəfli və çoxcəhətli əhatə etməsi, həyatdakı dəyişikliklərə tez cavab vermək qabiliyyəti, digər incəsənət növlərinə böyük təsir göstərməsi ədəbiyyatı incəsənətin başlıca və aparıcı növünə çevirir. Bədii obrazların mükəmməlliyi və insana güclü təsiri ədəbiyyatı idrakın və estetik tərbiyənin mühüm vasitəsinə çevirir.

Bəzi estetiklərin fikrincə, “ədəbiyyat, incəsənət” ifadəsi ədəbiyyatın başqa növləri arasında xüsusi aparıcı rolunun dərk olunması faktını vurğulayır. Yəni “ədəbiyyat və incəsənət” ifadəsinin işlədilməsi ədəbiyyatın incəsənət növlərinə nisbətən aparıcı mövqə tutması faktını vurğulayır.

Qeyd olunduğu kimi, bədii ədəbiyyat söz sənətidir. Yəni bədii obraz ədəbi əsərlərdə söz vasitəsilə yaranır. Deyildiyi kimi bu sənət növü həyatın bütün sahələrinə və tərəflərinə müdaxilə etmək imkanlarına görə universal sayılır. Sözün sayəsində ədəbiyyat daha sonra ən “ideyali” və ya ən “fəlsəfi” incəsənət növü sayılır. Çünki söz anlayışın, fikrin bilavasitə və bərbəşə ifadəsidir. Deməli, ədəbiyyat təfəkkürün məzmununu ifadə etmək imkanlarına başqa incəsənət növlərinə nisbətən daha çox qadirdir. Heç təsadüfi deyil ki, Hegel poeziyanı incəsənətdən təmiz təfəkkür sahəsinə-fəlsəfəyə keçid hadisəsi hesab edirdi. Buna görə də o qeyd edirdi ki, ədəbiyyat həm ən mürəkkəb fəlsəfi fikirləri, həm varlığın zahiri təbii təsvirini vermək iqtidarındadır.

İncəsənətin hər bir növünün öz bədii üsulları və ifadə vasitələri vardır. Sənətkarlar bu üsullar və vasitələrdən istifadə edərək obrazların xüsusi təsirliyinə nail olurlar. Ədəbiyyatda bunlar müqayisə, epitet, bənzətmə, metafora, mübaliğə (hiperbola) və s. məcazlardan ibarətdir.

(Davamı 5-ci səhifədə)

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ BƏDİİ ƏDƏBİYYATIN YERİ

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

Dosent Zamanov dil və ədəbiyyat dialektik vəhdətini oxucusuna açıqlaya bilər. Siyasi xadim Heydər Əliyevin fəaliyyətində, çıxışlarında etik, estetik adını nə qoyuruşsa qoyaq istənilən dəyərlər sonda Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət edir. Bu yolda heç bir məqam nəzərdən qaçmır. Xalqların, xüsusilə türkdilli xalqların mənavi nüvələri sayıla biləcək xalq dastanları-“Manas”, “Dədə Qorqud”-mənavi dəyər daşıyıcıları olan xalqların yaratdıqları dövlətlərin də bütün sahələrdə söyləri birləşdirməsi həm tövsiyə, həm də tələb olunur: “Yaxud da əvvəl zirvə görüşü, sonra isə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yubileyi olsun ki, türkdilli ölkələrin dövlət başçıları da bu tədbirlərdə iştirak edə bilsinlər. Artıq belə bir ənənə yaranıbdır. Məsələn, “Manas”ın min illiyi yubileyində türkdilli ölkələrin dövlət başçıların Qırğızstanda zirvə görüşü oldu. Yaxud da Daşkənddə Əmir Teymurun 660 illik yubileyi idi, eyni zamanda türkdilli ölkələrin dövlət başçıların zirvə görüşü keçirildi”.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının təmsalında böyük natiq bədii ədəbiyyatın xalqların tarixini “əks etdirməsi”, bu tarixləri “təsdiq etməsi”, beynəlxalq səviyyədə tarixi kökləri “sübut etməsi” kimi missiyanı açıqlayır: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının fəvqəladə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bizim tariximizin 1300 illik dövrünü həm əks etdirir, həm də bir daha təsdiq edir. O, tarixi köklərimizi dünyaya göstərir, oğuz, türk mənşəyimizi və zəngin tariximizi sübut edir. Bunlar bizim hamımız üçün, xalqımızın bu günü, gələcəyi üçün əhəmiyyətlidir.

Bədii ədəbiyyatla bağlı çıxışlarında incəsənətin digər növləri haqqında da gəniş, müfəssəl məlumat verir, operanın, musiqinin inkişafında bədii ədəbiyyatın rolunu auditoriyalara açıqlayır. Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyat xadimlərinin adlarını təkrar etməklə onları dünyaya tanıdır. Türkiyə Parlamentində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulini anma mərasimindəki çıxış bu qəbildəndir: “Ancaq bunların hamısından ən önəmlisi odur ki, Füzuli əsərinə, Füzuli yaradıcılığına, Füzuli irsinə XX əsrin əvvəlində-hələ o vaxt, xalqımızın, demək olar, çox qaranlıqda yaşadığı bir dövrdə, bilik, savad çox az adama qismət olduğu dövrdə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri əsasında Şərq aləmində, türk dünyasında ilk dəfə böyük klassik, professional opera - “Leyli və Məcnun” operası yaradıbdır”.

Sonrakı nitq mərhələsində incəsənətin musiqi növünə aid fikirlər gündəmə gəlir: “1909-cu ildə Bakıda opera teatrı yarandı və ilk operanı yaradan Üzeyir Hacıbəyov öz əsəri ilə Azərbaycan professional musiqisinin əsasını qoymuşdur. Bir əsrdir ki, biz bu əsasda Azərbaycan musiqisinin inkişaf etməsinin şahidiyik” [IIc.s.478-483].

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyində Heydər Əliyev ədəbiyyatın ümumbəşəri rolunu etik dəyərlərin (dostluq, qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı yardım) daşıyıcısı olmaqda görür: “Ədəbiyyatın ümumbəşəri rolu Ulu Öndərin Moskvada Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı nitqində aydın şəkildə verilmişdir: “Bütün Yer kürəsində, o cümlədən də keçmiş Sovet İttifaqının ərazisində baş verən ictimai-siyasi proseslər müxtəlif bölgələrdə, eləcə də bizim Qafqazda adamların həyatını, təbii olaraq çətinləşdirir, haradasa düşmənçilik, qarşıdurma şəraiti yaradır. Biz burada, Moskvada Füzulinin 500 illiyini qeyd edərkən qəti şəkildə bildiririk ki, bütün bu hallar keçib gedəndir, onlar əsrlər boyu xalqlar arasında toplanmış, yaradılmış nə varsa, hamısını - dostluq, qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı yardım hisslərini sarsıda bilməz. Buna

görə də belə düşünürəm ki, biz hamımız bu çətinlikləri əl-ələ verib birlikdə aradan qaldıracağıq, ümumbəşəri dəyərlərə xidmət etmək, ümumbəşəri amallara xidmət etmək üçün birləşəcəyik” [IIc.s.514-515].

Tədqiqatçı şifahi, spontan söylənilən nitqlərdə bədii ədəbiyyatla bağlı ulu öndərin fikirlərini sadə, anlaşıqlı şəkildə araşdırma bilmişdir. Bu zaman XX əsrin ədəbiyyat korifeylərini milyonlara əsaslı bir şəkildə tanıtmışdır. Bu zaman XX əsrin ədəbiyyat korifeylərini milyonlara əsaslı bir şəkildə tanıtmışdır. Bu zaman XX əsrin ədəbiyyat korifeylərini milyonlara əsaslı bir şəkildə tanıtmışdır.

edilmiş gecədəki nitq (7 mart 1997-ci il) bədii ədəbiyyatla dil arasındakı əlaqəni açmaqda yanaşı, şeirin, poeziyanın yaratdığı estetik hissləri də özünəməxsus bir dillə, Heydər Əliyev dili ilə auditoriyalara ünvanlayır: “Səməd Vurğunun şeiri Azərbaycan dilini zənginləşdiribdir, inkişaf etdiribdir. Azərbaycan dilini hər bir azərbaycanlı üçün doğma, sevimli, şirin edibdir. Bu da Səməd Vurğunun Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biridir. Səməd Vurğun şeirinin böyüklüyü, eyni zamanda gözəlliyi ondan ibarət idi ki, onun hər kəlməsi, hər sötri hər bir azərbaycanlının qəlbinə çatırdı, onun beynini fəth edirdi, onu öz təsiri altına salırdı. Səməd Vurğunun şeiri bu gün də müasirlərimizə, gənc nəsə ilham, ruh verir, onları coşdurur, daha da vətənpərvər edir, onlara vətəni, milləti, torpağı sevməyi öyrədir”. Yuxarıdakı həcmcə kiçik mətnə böyük ideyaların səslənməsini düşünənki fəhmli dinləyici və bugünkü oxucu yaxşı anlayır. Öncə ədəbiyyatın dili zənginləşdirməsindən söhbət açılır, sinonim cərgə ilə-doğma, sevimli, şirin - Səməd Vurğun şeirinin hər bir azərbaycanlıya etdiyi təsir diqqətə çatdırılır. Sonra “gözəllik” estetik kateqoriyası kimi verilən şeirin yaratdığı “estetik zövq” ün sinonimləri - qəlbinə çatmaq, beynini fəth etmək, təsiri altına salmaq - sadalanır. Növbəti nitq mərhələsində natiq müasir dövrdə Səməd Vurğun şeirinin yaratdığı estetik hissləri başqa bir şəkildə - ilham vermək, ruh vermək, coşdurmaq - auditoriyaya çatdırır. Nəhayətdə bütün bu “estetiklik etik-əxlaqi dəyərlərimizin (vətənpərvərlik, vətəni, milləti, torpağı sevmək) inkişafına gətirib çıxarmalıdır” müddəasını ortaya qoyur.

“Heç olmasa” ifadəsi ilə klassik irsimizlə bu günkü gəncliyin tanış olmasını tələb kimi qarşıya qoyur: “Başqa vaxt deməyə imkanımız olmur, istəyirəm bir məsələni də deyim. Azərbaycanın orta məktəblərində artıq latın əlifbasına keçiblər. Yəni mənim nəvələrim artıq latın əlifbasını öyrənirlər. Amma mənim nəvələrim evimdə olan, kirli əlifbası ilə nəşr edilmiş kitabları oxuya bilmirlər. Yadımda qalmadı, Anar müəllim, yoxsa Elçin müəllim bu məsələni qaldırdı. Heç olmasa klassiklərimizin əsərləri latın qrafikası ilə nəşr olunmalıdır. Yəni uşaqlarımız dərəndənkənər vaxtlarda klassiklərimizi oxuya bilmirlər” [XXVIc.s.325]. Məhz həmin

tələb ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamları ilə özünün təsdiqini tapıb. Yüzlərlə adda kitab latın qrafikası ilə kitabxanaların ixtiyarına verilib.

Monoqrafiyanı araşdırarkən ən maraqlı məqam müəllifin Heydər Əliyevin nitqlərinin üslubi-qrammatik xüsusiyyətlərinə dərinlən baş vurmasıdır: “Heydər Əliyev “bəli” təsdiq ədatı ilə Nizami Gəncəvi irsinə olan sevgisini açıqlayır. “Görək bunlar unudulmasın” ifadəsi ilə fəilən gərəklilik bildirən əmr şəklindən istifadə edir: “Siz Nizaminin əsərləri haqqında danışdınız. Bəlkə də burada xatırlayanlar var, mən keçmiş zamanlarda bu barədə bir neçə dəfə demişəm. Görək bizim yazıçılar yaddan çıxarmasınlar ki, 1970-ci illərdə mənim təşəbbüslə Nizaminin əsərlərinin hamısı Moskvada “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatında neçə cildə rus dilində nəşr olundu. İstəmirəm ki, siz mənim bu sözlərimi özümü tərifləmək kimi qəbul edəsiniz, amma bunlar tarixi hadisələrdir. Görək bunlar unudulmasın. Biz bunu etdik. Bəli, bunu mən etdim. Burada qərar qəbul etdik, bilirsiniz ki, “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatı bunu çətinliklə nəşr etdi”.

Növbəti nitq məqamında “bəli” təsdiq ədatı və “olan-olub”, “keçən-keçib” poetik çalarlı məişət üslublu nitq ilə auditoriyanı yaddaşını təzələyir. “Qoy” əmr ədatı ilə “tarixi həqiqətləri hamı bilməlidir” müddəası ilə ədəbiyyatımızın inkişafındakı xidmətlərini auditoriyanın diqqətinə çatdırır: “Bəli, indi olan-olub, keçən-keçib, həmin o nəşriyyat mənə bir neçə dəfə müraciət etdi ki, bu işin təşəbbüskarı bir halda sizsiniz, ona giriş sözünü siz yazın. Hətta onun bir neçə variantını da yazıb mənə gətirildilər. Əvvəldən dedim ki, mən nə şairəm, nə yazıçıyam, - siyasət adamıyam. Olur ki, bəziləri özlərinə aid olmayan işlərdə iştirak edirlər. Ola bilər, mən yazım, bəlkə də hesab edirsiniz ki, bununla nəşriyyatın hörməti qalxacaqdır. Amma mən özüm bunu rəva görmürəm. Mən göstəriş verdim ki, qoy, bunu Mirzə İbrahimov yazsın. Bu, tarixi həqiqətdir, onu hamı bilməlidir”.

Böyük natiq “yəni” aydınlaşdırma bağlayıcısı ilə milli dəyərlərə sahib çıxmağımızı tələb edir. “Gəlin açıq danışaq” səmimi ifadəsi ilə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin fikirlərini təsdiq edir. “Nə...nə” bağlayıcıları ilə mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza xor baxanları tənqidə tutur: “Yəni zaman keçdikcə, nəsilər dəyişdikcə bəzi dəyərlərin əhəmiyyətini itirirlər. Bəzən də elə insanlar meydana gəlir ki, deyirlər, - bu nədir, bunu o yana, onu bu yana at. Gəlin açıq danışaq, 7-8 il bundan əvvəl bizim tariximizə fikir verən var idimi? Bəxtiyar Vahabzadə düz deyir, tariximizə fikir verə bilən gərək milli ruhlu adam olsun. Milli ruhu, kökü olmayan və öz ana dilini, milli-mənavi dəyərlərini dərk edə bilməyən adam bunu etməz. Bizdə belələri var. Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti vaxtında küçədən hakimiyyətə gələnlər belə hesab edirdilər ki, Azərbaycanın nə tarixi, nə mədəniyyəti bunlar üçün maraqlıdır, onlar üçün yalnız hakimiyyətləri maraqlıdır”.

Heydər Əliyev çıxışlarında incəsənətin əksər növləri bir yerdə səslənir. Dədə Qorquda abidə qoymaq haqqında danışarkən, “memarlarımız, heykəltaraşlarımız, rəssamlarımız bu barədə düşünməlidir” deyərək bədii ədəbiyyatın digər sənət növləri ilə əlaqəsinə diqqət yetirir: “Mən bir daha deyirəm ki, burada irəli sürülən təkliflər çox dəyərlidir. Məsələn, mən Dədə Qorqud haqqında bu fikirlə razıyam ki, bəlkə də adi bir heykəl qoymaq o qədər də məqsəduyğun olmazdı. Mən razıyam ki, böyük bir kompleks yaratmaq, onun üçün münasib yer seçmək olar. Yəni doğrudan da, bir surətin heykəlini qoymaq çox lazımdır, lakin “Kitabi-Dədə Qorqud” elə bir dastandır ki, kompleks götürsək, məsələn, bir şəhərcik ayırsaq, sonra orada cürbəcür başqa abidələr də yaratmaq olar.

Memarlarımız, heykəltaraşlarımız, rəssamlarımız bu barədə düşünməlidirlər”.

“Təkcə” və “ümumi” fəlsəfənin əsas dialektik kateqoriyalarını yada salan dosent Zamanov Heydər Əliyev nitqlərindən seçmələr gətirərək ədəbiyyatın ümumbəşəri məzmununu açıqlayır: “Heydər Əliyev üçün dünya ədəbiyyatına xidmət edən, ümumbəşəriyyətlə yığılan əsərlərin müəllifləri öz xalqlarına mənsub ola bilməzlər. “Təkcə” ədatı ilə dahi rus şairi Puşkini auditoriyaya nişan verir: “Puşkin təkcə Rusiyanın yox, rus xalqının yox, bütün bəşəriyyətin dahi insanlarından biridir. Təsədüfi deyil ki, Puşkinin yaradıcılığı - qısa bir ömür zamanı yazdığı həddən ziyadə əsərləri dünyanın bir çox xalqları tərəfindən sevilə-sevilə oxunur, öyrənilir və bu əsərlər insanlara mənavi qida verir.

Ulu Öndərin çıxışlarından onun təkcə Azərbaycan yox, digər xalqların da ədəbiyyatına dərinlən bələd olması aydınlaşır. Mirzə Fətəli Axundovun “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”ndan bir parçanı əzbər deməsindən Heydər Əliyev şəxsiyyətinin ədəbiyyata əhəmiyyət verməsi bəlli olur: “Mən dedim ki, Mirzə Fətəli Axundov 1837-ci ildə, Puşkin həlak olan kimi, böyük bir poema yazmışdır. Bu, nadir hadisədir. Puşkinin ölümünə həsr olunmuş əsərlər var. Amma, mən bildiyimə görə, onların içərisində ən görkəmli yer tutan Lermontovun Puşkinin ölümünə həsr etdiyi şeirdir və Mirzə Fətəli Axundovun “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”dır.

Nağdəli müəllim monoqrafiyalarında müqayisəyə xüsusi diqqət yetirir ki, aşağıdakı parçada o Mirzə Fətəli Axundovla Heydər Əliyev düşüsinin haqlı olaraq düşüncə və təfəkkür eyniliyini ortaya qoyur: “Mirzə Fətəli Axundov onu özü rus dilinə tərcümə edib, o vaxtlar yayılıbdır və yüksək qiymətləndirilibdir. Bu poemanı oxuyanlar Mirzə Fətəli Axundovun Puşkinin yaradıcılığına nə qədər yüksək qiymət verməsini, güman edirəm ki, müşahidə edə bilərlər. Çünki o qədər məzmunlu ifadələr işlədilibdir ki, oxuduqca insanı heyran edir. Orada çox gözəl sözlər var. Ancaq mənim ən çox xoşuma gələn misraları bu gün burada oxumaq istəyirəm:

*Səddi-Çindən Tatarıstanə
qədər çar əli var,
Lakin ol şairin aləmdə
yanan məşəli var”.*

“Çarın əli nə qədər böyük olsa da, şairin məşəli aləmləri bəzəyir” kimi Mirzə Fətəli Axundov misralarını əzbər deməklə auditoriya Azərbaycanın mütəfəkkir övladlarının eyni düşüncə tərzində olduğunu görür, heyranlığını gizlətmir.

Fəslin sonunda müəllif Azərbaycan xalqının estetik zövqünün formalaşmasında, eləcə də digər incəsənət növlərinin inkişafında ədəbiyyatın rolunu yerində qiymətləndirən böyük natiqin fikirlərini aşağıdakı elmi müddəalarla yekunlaşdırır:

- Ədəbiyyatın qarçısında duran problemlərin həlli məsələlərində Heydər Əliyev nitqləri əsasən elmi-publisistik üslubda həyata keçirilir;

- Bədii ədəbiyyatın xalqın estetik və etik dünyagörüşü şü nün formalaşmasındakı rolundan danışmadan öncə Ulu Öndər bu ədəbiyyatı yaradan klassiklərin adlarını antropo nimik sıralan malarla qeyd edir, onların hər birinin rolunu lakonik, yığcam şəkildə kütlələrə ünvanlayır;

- Bədii ədəbiyyatla bağlı çıxışlarında incəsənətin digər növləri haqqında da gəniş, müfəssəl məlumat verir, operanın, musiqinin inkişafında bədii ədəbiyyatın rolunu auditoriyalara açıqlayır.

Beləliklə, Dosent Nağdəli Zamanovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının III cildində qarşıya qoyduğu məsələlər öz əksini yüksək səviyyədə tapmışdır.

*Məsud MAHMUDOV,
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun baş elmi işçisi, professor,
filologiya elmləri doktoru.*